

el-MÜNCİD

(المنجد)

Luvîs Ma'lûf el-Yesûî'nin
(ö. 1947)
hazırladığı Arapça sözlük.

Luvîs Ma'lûf 18 Ekim 1867'de Zahle'de (Lübnan) doğdu. Asıl ismi Dâhîr (Zâhîr) iken Cizvit rahibi olunca Luvîs (Louis) adını aldı. Beyrut'taki Cizvit okulundan mezun olduktan sonra İngiltere'de felsefe okudu. Ardından on yıl kaldığı Fransa'da ilâhiyat öğrenimi gördü. 1906-1932 yılları arasında haftalık Katolik gazetesi *el-Beşîr*'in müdürü ve redaktörü sıfatıyla görev yaptı. *Maqâlât felsefiyye kadîme li-ba'zı meşâhîri felâsifeti'l-'Arab müslimîn ve naşârâ* adlı eseri 1911'de Beyrut'ta yayımlandıktan sonra aynı yıl Frankfurt'ta Fransızca olarak da basıldı. Mihâîl ed-Dimaşki'nin *Târîhu havâdisi's-Şâm ve Lübnân min seneti 1197 ilâ seneti 1257 (1782-1841)* (Beyrut 1912) ve *Riyâza rûhiyye li'l-kehene hasebe tarîkati'l-Kıddis İgnâtiyûs* adlı eserlerini neşretti (Beyrut 1937). 1947'de Beyrut'ta öldü.

Luvîs Ma'lûf asıl şöhretini *el-Müncid* (yardımcı) adını verdiği Arapça'dan Arapça'ya sözlüğüne borçludur. İlk baskısı 1908'de (Beyrut) gerçekleştirilen lugatın mukaddimesinde kaynakları zikredilmemekle birlikte Butrus el-Bustânî'nin, Firûzâbâdî'ye ait *el-Kâmûsü'l-muhtâ*'e dayanarak hazırladığı *Muhtâ'ül-Muhtâ* adlı sözlüğünden büyük ölçüde faydalanılmış, ayrıca Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs*'u ile diğer bazı lugatlardan da yararlanılmıştır. Eser, ilk baskısında *el-Müncid: Mu'cem 'Arabî medresî ma'a'r-rusûm* adıyla bir okul sözlüğü olarak çıkmış, beşinci baskıda (1927) yeni bir mukaddime ile Arap atasözlerine dair "Ferâ'idü'l-edebe" kısmı ve 1000 civarında resim ilâve edilmiş, yedinci baskısı (1931) *el-Müncid: Mu'cem medresî li'l-luğati'l-'Arabiyye* ismiyle birinci ve beşinci baskıların mukaddimeleriyle birlikte yayımlanmıştır. On birinci baskıdan (1949) itibaren bir okul sözlüğünden daha hacimli olduğu düşünülerek adı *el-Müncid Mu'cem li'l-luğati'l-'Arabiyye* şeklinde de-

ğiştirilmiştir. On beşinci baskısına (1956) Peder Ferdinand Tevte (Totle) el-Yesûî'nin hazırladığı, ünlü kişilerle (a'lâm) ülke ve yer adları, edebî, dinî ve ilmi terimlerin açıklandığı bir ansiklopedi kısmı (*el-Müncid fi'l-edebe ve'l-'ulûm*) eklenmiş, sözlüğün adı da *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-edebe ve'l-'ulûm* olmuş, sonraki baskılarda *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-'ulûm* ve nihayet *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-a'lâm* şeklinde değiştirilmiştir. Her iki kısımda da çok sayıda resim, levha ve haritaya yer verilmiştir. Yapılan ilâvelerle hacmi daha da büyüyen sözlüğün otuz üçüncü baskısında (Beyrut 1992) yalnız lugat kısmı tek cilt halinde yayımlanmıştır. Baş tarafta sözlüğün yöntemiyle kullanılan kısaltma ve işaretler açıklandığı gibi sözlük bilimiyle yakından ilgili bazı gramer kurallarına da yer verilmiştir. Lugat kısmında yapılan yenilik ve ilâveler Kerem el-Bustânî, Antuvân Ni'me, Âdil Enbûbâ ve Peder el-Yesûî Mûtered gibi âlimler tarafından gerçekleştirilmiştir.

el-Müncid Arapça sözlükler içinde ilk defa resim, levha ve haritaların kullanılması, Batı sözlük tekniğine uygun olarak az hacme çok kelime sığdırılması, madde başları ile açıklanan kelimelerin siyah veya kırmızı renkte yazılması, Zemaşeri'nin *Esâsü'l-belâğa*'sında olduğu gibi kelimelerin kökünü ilk harfinden itibaren alfabetik dizilmesi, aranan kelimenin kolay bulunması ile kullanım rahatlığı sağlaması gibi sebeplerle en çok basılan Arapça sözlük olma imtiyazını muhafaza etmektedir. 2005 yılı itibarıyla baskı sayısı kırk civarındadır. Sözlüğün bir özelliği de ilk defa İbn Fâris'in *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*'sındaki uygulamasına benzer şekilde farklı mânalar taşıyan köklerin anlam kümelerine bölünmesi ve türevlerin bu kümeler içinde sıralanmasıdır. Bu değişiklik 1956 baskısında görülmediğine göre 1960'lı yıllarda *el-Müncid* üzerinde çalışmalar tarafından gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Luvîs Ma'lûf 1941 yılında bu eserinden *Müncidü't-tullâb*'i meydana getirmiştir. Lübnan Üniversitesi Rektörü Fuâd Efrâm el-Bustânî, *Müncidü't-tullâb*'in sekizinci

baskısında (1966) eskimiş kelime ve terimleri çıkarıp yeni kelimeler eklemiş, sözlüğü de kök esasına göre değil Batı'da olduğu gibi okunuşuna göre tam alfabetik olarak sıralamış, aynı sistemle lise ve üniversite öğrencileri için *el-Müncidü'l-i'dâdî*'yi hazırlamıştır (1969). 1967 yılında *el-Müncid*'i de okunuşuna göre alfabetik dizmek suretiyle *el-Müncidü'l-ebcedî*'yi meydana getirmiştir. *el-Müncid* Farsça, Urduca, Fransızca, İngilizce ve diğer bazı dillere tercüme edilmiştir.

el-Müncid'in gerek sözlük gerekse ansiklopedi kısmındaki hatalara dair birçok makale ve kitap neşredilmiş olup bunlar arasında Abdullah Kennûn, Münîr el-İmâdî, Abdüsettâr Ferrâc, Enver el-Cündî, Muhammed b. Ahmed es-Sâlih, Mâzin el-Mübârek, Hüseyin Nassâr, Ömer ed-Dekâk gibi araştırmacıların çalışmaları anlamlıdır (Ahmed Muhammed el-Matûk, s. 76-78, 268; ayrıca bk. bibl.). Esere yönelik eleştiriler şöylece özetlenebilir: Lugat ve gramer hataları, bazı kelimelerin anlamıyla ilgili mesnetsiz izahlar, sözlükle ilgili olmayan açıklamalar, yabancı, avam, müvelled (uydurma) ve bölgesel kelimelere yer verilmesi, Hıristiyanlığa dair kelime ve terimlerde yoğunluk; ansiklopedi kısmında da Hıristiyanlık'la ilgili şahıs, terim, yer adı vb. konulara fazlaca yer verilirken İslâm inançları ve İslâm meşhurlarıyla ilgili eksik, yanlış, gerçek dışı ve Hıristiyan bakışını yansıtan bilgiler aktarılması, birçok bilginin mesnetsiz olması gibi hususlar zikredilebilir. *el-Müncid*'in ansiklopedi kısmındaki hataların birçoğu *The Encyclopaedia of Islam (EI)*, Brockelmann'ın eserleri (*GAL*), Corci Zeydân'ın *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî* ve Serkis'in *Mu'cemü'l-mahtû'âtî'l-'Arabiyye* gibi daha çok Hıristiyanlarca hazırlanan eserlerin kaynak olarak kullanılmasından ileri geldiği kabul edilmektedir. Ancak bu tür hatalar baskıdan baskıya yapılan değişikliklerle kısmen düzeltilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-a'lâm*, Beyrut 1986; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 247; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: Neşetühü ve te'tavvühü*, Kahire 1968, II, 724-725; Riyâz Ma-

el-MÜNCİD

İluf, *Şu'arâ'ü'l-Me'âlîfe*, Beyrut 1962, s. 85; Ömer ed-Dekkâk, *Meşâdirü't-türâsi'l-Arabî*, Halep 1970, s. 308-309; Mâzin el-Mübârek, *Naḥve wa'yin lu-ğavi*, Dimaşk 1970, s. 165-189; Emîl Bedî' Ya-kûb, *el-Me'âcimü'l-luğaviyyetü'l-Arabiyye*, Beyrut 1981, s. 143-148; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyye*, Beyrut 1983, II, 727-729; Abdüssemi' M. Ahmed, *el-Me'âcimü'l-Arabiyye*, [baskı yeri yok] 1984 (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 187-193; Enver el-Cündî, *Sümümü'l-istişrâk ve'l-müşteşrikin*, Beyrut 1405/1985, s. 21-23; Kehhâle, *Mu'cemü muşannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1406/1986, s. 401; Bû Şettâ el-Attâr, *el-Me'âcimü'l-Arabiyye*, Rabat 1410/1990, s. 118-121; Yûsrî Abdülganî Abdullah, *Mu'cemü'l-me'âcimi'l-Arabiyye*, Beyrut 1411/1991, s. 256-257; Vecdî Rızk Gâî, *Mu'cemü'l-mu'cemâti'l-Arabiyye*, Beyrut 1993, s. 21-22, 44; Ahmed Muhammed el-Ma'tûk, *el-Me'âcimü'l-luğaviyyetü'l-Arabiyye*, Ebûzâbi 1420/1999, s. 74-80, 143, 162-167, 268, 290, 292; Abdüsettâr Ferrâc, "el-Müncid mu'cem fi'l-luğa nakdün lâ meferre minh", *Mecelletü'l-Arabî*, sy. 134, Küveyt 1389/1970, s. 138 vd.; a.m.f., "el-Müncid fi'l-a'lâm nakd", a.e., sy. 139 (1390/1970), s. 158-166 (tercümesi için bk. "el-Müncid Arap Dili Kamusu Önemli Bir Tenkit" [trc. Mustafa Saim Yeprem], *Nesil*, sy. 1, İstanbul 1976, s. 24-30; sy. 2 [1976], s. 31-33); C. Nijland, "Ma'ârif", *EP* (Fr.), VI, 289.

İSMAIL DURMUŞ – KENAN DEMİRAYAK

MÜNECCÂ b. OSMAN

(bk. İBNÜ'L-MÜNECCÂ).

MÜNECCİM

(المنجم)

İnsanları ve olayları etkilediği inancına dayanan ilim dahilyle uğraşan kimse; astroloji ve yıldız falcılığını meslek edinen kişi

(bk. İLM-i AHKÂM-ı NÜCÛM;

MÜNECCİMBAŞI).

MÜNECCİMBAŞI

Osmanlılar'da astronomi ve astrolojiyle ilgili işlere bakan görevli.

Osmanlı resmî terminolojisinde **sermüneccim**, **sermüneccimân-ı hâssa**, **sermüneccimîn**, **reisülmüneccimîn**, **başmüneccim** gibi isimlerle de anılır. Osmanlılar'da ilm-i felek (ilm-i hey'et) ve ilm-i ahkâm-ı nücûm, yani hem astronomi hem astroloji ile ilgilenen müneccimin devlet teşkilâtı içinde yer aldığı dikkati çeker. Daha önceki halife ve sultanların sarayında da astronomi ve astroloji konularında kendisine danışılan ve takvim işlerini yürüten bir veya birkaç müneccimin var olduğu, önemli iş-

lerin halledilmesi esnasında onların zâyîçelerine müracaat edildiği ibadet vakitlerinin tesbiti, vergilerin zamanında toplanması ve ziraata ait işlerin düzenli biçimde yürütülmesi için doğru bir takvim hazırlanması işini de üstlendikleri bilinmektedir.

Müneccimbaşılığın bir kurum olarak Osmanlı Devleti'nde ne zaman ortaya çıktığı hakkında kesin bilgi yoktur. Bu konuda rastlanan en eski tarihlî kayıt II. Bayezid dönemine kadar iner. Ancak takvimlere II. Murad devrinde rastlanması müneccimbaşının bu tarihlerde mevcudiyetine işaret eder. Bunun kurumlaşmasının Fâtiḥ Sultan Mehmed zamanında başladığı ve II. Bayezid devrinde tamamlandığı söylenebilir. Fâtiḥ döneminde sarayda "cemâat-i müteferrika" arasında Mevlânâ Küçük adında günde 10 akçe alan bir müneccim bulunmaktaydı (Ahmed Refik, *TOEM*, VIII-XI/49-62 [1335-1337], s. 7). II. Bayezid devri ilmî faaliyetlerin, dolayısıyla astronomi çalışmalarının ve müneccimlerin sayısının arttığı bir dönemdir. Bu devre ait muhasebe defterlerine göre müneccimbaşının idaresinde bir müneccim-i sâni ile bir müneccim kâtibi bulunuyordu. Müneccimbaşının aldığı yevmiye 15, diğerinin 14, kâtibin ise 10 akçe idi.

Mevcut belgelere göre adı tesbit edilen ilk müneccimbaşı Seydi İbrâhim b. Seyyid'dir. II. Bayezid döneminde müneccimbaşı olan Seydi İbrâhim, Kanûnî Sultan Süleyman devrinin ortalarına kadar bu makamda kalmıştır. Onun vefatıyla yerine Sa'dî b. İshak Çelebi (ö. 947/1540) müneccimbaşı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde toplam otuz yedi kişi müneccimbaşılık yapmıştır. XVI. yüzyılın en dikkat çekici müneccimbaşılıkları Mustafa b. Ali el-Muvakkît ve Takıyyüddin er-Râsîd'dir. Mustafa b. Ali uzun süre Yavuz Selim Camii muvakkithânesinde bulunmuş ve Müneccimbaşı Yûsuf b. Ömer es-Sââtî'nin yerine müneccimbaşı olmuştur. Astronomi, matematik ve coğrafya sahasında Arapça ve Türkçe olmak üzere yirmiden fazla eseri bulunan Mustafa b. Ali rub'-i âfâkî denilen bir astronomi aletinin de mucididir. Takıyyüddin er-Râsîd Şam ve Mısır'da yetişmiş, daha sonra İstanbul'a gelerek Mustafa b. Ali'nin yerine müneccimbaşı olmuş, bazı siyasî çekişmeler yüzünden kısa bir müddet sonra yaktırılacak olan ilk rasathâneyi kurmuştur. Ayrıca klasik İslâm rasathânelerinde bulunan rasat aletlerini toplama ve birkaç yeni rasat aleti icat etmiştir. Yazdığı eserler ve düzenlediği astronomi cetvelleri Osmanlı bilim literatüründe

çok önemli bir yer tutar. XVII. yüzyılda yetişen bir diğer müneccimbaşı Hüseyin Efendi'dir. 1040-1060 (1631-1650) yılları arasında müneccimbaşılık yapan Hüseyin Efendi zâyîçelerinin isabetiyle meşhur olmuş, ancak siyasî meselelere karıştığından idam edilmiştir. Derviş Ahmed Dede 1078-1099 (1668-1687) yıllarında müneccimbaşılık ve padişaha muhabilik yapmıştır. XVII. yüzyıl müneccimbaşılığın düzenli bir hale geldiği dönemdir. Bu asrın ortalarından itibaren kurum müneccimbaşı, müneccim-i sâni ve beş kâtipten müteşekkil bir kadroya sahip olmuştur. Müneccimbaşı olacak kişiler önce müneccim-i sâniliğe getirilmiştir. Ayrıca müneccimbaşılardan en az 40 akçeli müderris veya benzeri bir vazifede bulunmaları gerekmektedir. XIX. yüzyılın önemli müneccimbaşılıkları arasında Joseph-Jerom Lalande'nin *Tables astronomiques* adlı eserini (Paris 1759) *Laland Zici* adıyla Arapça'ya ve Türkçe'ye tercüme eden, Mekteb-i Fenn-i Nücûm'un ilk müdürü Hüseyin Hüsnü Efendi ile astronomi, tıp ve coğrafya sahasında çeşitli eserler vermiş olan Mekteb-i Tıbbiyye'nin ilk anatomi hocalarından Osman Sâib Efendi ve Nâmık Kemal'in babası Mustafa Âsım Efendi sayılabilir.

Müneccimbaşılar ilmiye sınıfından ilm-i nücûma vâkıf kişiler arasından seçilmekte, bu sebeple müderrislik ve kadılık gibi ilmiye vazifelerinde de bulunabilmekteydiler. Müneccimbaşılar arasında vak'anü-

Müneccimbaşı Mûsâzâde Ubeydullah Efendi'nin vefatı üzerine yerine Müneccim-i Sâni Abdullah Efendi'nin oğlu Mehmed Sâdik Efendi'nin tayinine dair I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayunu (BA, Cevdet-Maarif, nr. 3567)

